

О. М. Хавкіна

Семантичне поле параметричності в українських прислів'ях та приказках

Українські прислів'я та приказки є енциклопедією життя народу України. Вже не перше десятиріччя і навіть сторіччя вони є джерелом пильної уваги та досліджень етнографів та лінгвістів. Останні виробили і використовують різні принципи систематизації прислів'їв: алфавітний, опорно-гніздовий [2; 3], тематичний [1; 4; 5; 6; 7], історико-тематичний, комбінований тощо. Тематична класифікація, коли прислів'я групуються за певною тематикою, з певним значенням, „дає можливість скласти певне уявлення про ту чи іншу ділянку народного життя, яка знайшла своє

відображення у цьому жанрі фольклору” [3:19]. Досліджень же, присвячених особливостям використання у складі прислів'їв та приказок лексем певного семантичного поля, зокрема загального поля параметричності, у вітчизняному мовознавстві немає.

Мета даної розвідки – дослідити особливості вживання параметризмів у складі українських народних прислів'їв та приказок. Відповідно до мети ставимо перед собою такі завдання:

1) простежити розподіл лексем із семантикою розміру, вжитих у цьому жанрі фольк-

лору, між мікрополями загального поля параметричності;

2) проаналізувати їх приналежність до груп великої і малої величини, а також до різних частин мови;

3) дослідити найчастотніші експресивні засоби, що зустрічаються у прислів'ях та приказках, в яких вжиті репрезентанти поля параметричності;

4) простежити, які чинники впливають на підсилення експресивності таких прислів'їв та приказок.

Мікрополе глибини в українських народних прислів'ях та приказках репрезентоване лексемами груп великої і малої глибини. Значення великої глибини в аналізованому мікрополі передають:

1) прикметники: *Глибока вода тихо пливе* [3:53]; *З глибокої криниці студена вода* [3:147]; *Бездонної бочки не наллеш* [3:143], включаючи ступені порівняння: *Тиха вода найглибша* [3:54];

2) прислівники: *Понура свиня глибоко корінь копає* [3:174]; *Хоч соха, а глибоко оре* [3:95], включаючи ступені порівняння: *Риба шукає, де глибше, а людина – де краще* [3:232].

Значення малої глибини передається в українських прислів'ях та приказках найчастіше прислівниками: *Виори мілко, посій рідко, уродиться дідько* [3:93]; *Як мілко орати – краще випрягати* [3:93], та поодинокими іменниками: *Не ститавши броду, не сунься у воду* [3:54].

Інколи значення глибини може передаватися не окремим словом, а цілим словосполученням: *Тут така вода, що в ній дна нема* [3:54]; *Болото по вуха* [3:55]; *Море по коліна* [3:56].

Мікрополе висоти також репрезентоване групами зі значенням як великої, так і малої величини. Серед лексем зі значенням великої висоти зустрічаємо:

1) прикметники: *Високе дерево найборше вітер зломить* [3:120]; *Зависокі пороги на наші ноги* [3:140]; *Грім б'є у високе дерево* [3:64], включаючи ступені порівняння: *У найвище дерево грім б'є* [3:64];

2) дієслова: *Що посіяв, те й виросте* [3:97]; *Якби та якби так вирости б і в роті гриби* [3:126];

3) прислівники: *З гори далеко, на гору високо – краще ніяк* [3:48]; *Сонце не всі гори освічує, хоч високо ходить* [3:51].

Група малої висоти репрезентована:

1) прикметниками: *На низьке дерево і кози скачуть* [3:121]; *Низький перелаз – усім людям дорога* [3:146];

2) прислівниками: *Сонце низько, вечір близько, додому далеко* [3:51]; *Сонце низенько, то й вечір близенько* [3:51].

Група великої довжини у складі мікрополя довжини представлена виключно прикметниками: *Чорт би дятла знав, коли б не його довгий ніс* [3:218]; *Ліниві кравці беруть довгі нитки* [3:265].

У складі групи зі значенням малої довжини зустрічаємо:

1) прикметники: *Короткі дороги на наші ноги* [3:237]; *Чує кіт у глечик у молоко, та морда коротка дістати* [3:186], включаючи ступені порівняння: *Побачимо, у чийого козеняти хвіст куціший* [3:170];

2) субстантивовані прикметники: *Схаменувся куций, як хвоста не стало* [3:187]; *Далеко куцому до зайця* [3:187];

3) прислівники: *Де коротко, там і рветься* [3:263].

Зустрічаємо численні випадки антонімічного контрасту: поєднання в одному прислів'ї чи у приказці конфронтованих за значенням параметричних прикметників мікрополя: *Уклячі грива довга, да ум короток* [3:165]; *У хліба ноги коротенькі, а як побіжить, то й довгими не наженеш* [3:100]. Фіксуємо поодинокі прислів'я, в яких параметризм зі значенням довжини вступають у контекстуальні антонімічні відношення з лексемами, що не мають семантики розміру: *Не проси літа довгого, а проси теплого* [3:81].

Мікрополе ширини не настільки кількісно велике, як мікрополя, проаналізовані вище, проте й воно представлене прикметниками з двох груп:

1) великої ширини: *О, широкого поля ягода! Нам не рівня* [3:117]; *Широка господина, аж з постелі ноги висять* [3:130];

2) малої ширини: *Для нього мої ворота завузькі* [3:146].

Зафіксовано кілька прислів'їв, у яких живаються поруч антонімічні за значенням ядерні прикметники мікрополя ширини: *Додому широкі ворота, а з дому вузькі* [3:146]; *Широкі ворота увійти, та вузькі вийти* [3:146].

Мікрополе товщини також представлене обома групами: великої і малої товщини. У складі групи великої товщини зустрічаємо:

1) прикметники: *Товста стіна, та не гріє* [3:140]; *Верба товста, та пуста* [3:123]; *Кажуть на вовка – гладкий, а він тиждень не їв* [3:204];

2) дієслова: *Мороз кріпне – лід товстіє* [3:67].

Групу малої товщини репрезентують:

1) прикметники: *Що кінь, то не свиня: шерсть не така і нога тонка* [3:176]; *Опеньки, в них ніженьки тоненькі* [3:126];

2) прислівники: *Де тонко, там і рветься* [3:263]; *Тонко прядеться – швидко порветься* [3:263].

Численними є прислів'я та приказки, в яких вживаються поруч лексеми з конфронтованих груп мікрополя товщини: *Худий пес не сказиться, лише ситий* [3:197]; *Поки ситий зсохне, то худий здохне* [3:306]; *Поки гладкий схудне, то худий здохне* [3:306].

Мікрополе загальної величини – найчисленніше з усіх мікрополів загального поля параметричності, хоча його репрезентують виключно прикметники:

1) групи великої загальної величини: *Великий череді вовк не страшний* [3:200]; *Як упасти, то з великого коня* [3:160]; *Великий язик у корови, а говорити не вміє* [3:153]; *Добре там ся пестити, де піч велика і є кому варити* [3:140]; *Великий дуб, та порошнею напханий* [3:124]; *Мабуть, у лісі щось велике здохло* [3:119]; *Ліс великий, а путнього дерева не знайдеш* [3:119]; *З великої бурі мало дощу* [3:67]; *В часи погоди біїся великої води* [3:62], включаючи ступені порівняння: *За більшим поженись, то і посліднього рішиш* [3:270]; *Голод – найбільший пан на світі* [3:302];

2) групи малої загальної величини: *Маленька собачка – повік щеня* [3:191]; *Мале щеня, а завзяте* [3:197]; *Бджола мала, а й та працює* [3:182]; *Невеличка пташка, а голосно співає* [3:212]; *Направ діру в мості, поки мала* [3:299]; *Голка мала, а всіх обшиває* [3:264]; *Яке маленьке, а не несе ложки за вухо* [3:349]; *З сала невелика слава, та й без його погано* [3:331]; *Добрий борець, та малий горщик* [3:322]; *Грім гучний, а дощик малий* [3:64]; *Мала ріка береги ломить* [3:57]; *Невелика річ, що є в хаті піч* [3:141]; *Що хрін, що гірчиця – невелика різниця* [3:115]; *Хижа не тісна, коли челядь не бісна* [3:137], включаючи ступені порівняння: *Аж гарчить, так на меншого кричить* [3:197]; *Чим менша блоха, тим дужче вкусить* [3:227]; *Найменша пташка бажає мати своє гніздечко* [3:213].

Подекуди значення розміру може передаватися не окремими лексемами, а й цілими словосполученнями: *Там того поля на заячий скік* [3:48]; *Кусочок з воловий носочок, а м'якушка з шапку* [3:317].

Фіксуємо зразки вживання в українських народних прислів'ях такого експресивного засобу як повтор: *Велика дорога починаєть-*

ся з великого кроку [3:236]; *З великої хмари не завжди великий дощ буває* [3:66].

Численними є зразки використання у складі українських народних прислів'їв та приказок контрасту семантично корелятивних одиниць, тобто антонімічного контрасту. Чабаненко В.А. у своїй монографії „Стилістика експресивних засобів української мови” вказує на популярність та широку вживаність цього експресивного засобу зокрема у фольклорі [8:24]. Приклади антонімічного контрасту: *Мала бджола, а більше за великого знає* [3:123]; *І великий дуб від малої сокири паде* [3:124]; *Зима невелика, та в неї рот великий: хто про це забуває, то й його з'їдає* [3:84]; *Рада велика, а робота мала* [3:285]; *Велика риба малу цілою ковтає* [3:230]; *Великий дуб, та дупластий, а малий дуб, та здоровий* [3:124]; *З малої іскри великий вогонь буває* [3:60]; *З великої хмари малий дощ буває* [3:66].

Експресія прислів'я може зростати через:

1) емоційне афіксування одного з елементів конфронтованої пари: *Краще маленьке діло, ніж великі лінощі* [3:294]; *Ловися, рибко, велика й маленька, бери, чорте, Дениса й Омелька* [3:231]; *Велика риба маленькую цілою ковтає* [3:230];

2) паралельність синтаксичної конструкції: *Мале господарство – малий клопіт, а велике господарство – великий клопіт* [3:131];

3) подвійні антонімічні пари у поєднанні з паралельністю синтаксичної конструкції: *Зимою день малий, нитка довга, а весною день великий, а нитка коротка* [3:76].

В українських народних прислів'ях та приказках не було зафіксовано жодного репрезентанта мікрополя середньої величини.

Як і в інших стилях української мови та жанрах української літератури, в прислів'ях спостерігаємо численні випадки поєднання в одному прислів'ї репрезентантів різних мікрополів параметричності: *З глибокої борозни високий хліб росте* [3:93]; *В глибокій воді велика риба* [3:53]; *Високі гори мають глибокі доли* [3:47]; *У ситого пелька без дна* [3:307], які інколи вступають у контекстуальні антонімічні відношення: *Орел летить високо, а хрін росте глибоко* [3:220].

Отже, в українських прислів'ях та приказках зустрічаються репрезентанти всіх мікрополів (глибини, висоти, довжини, ширини, товщини, загальної величини) загального поля параметричності, крім мікрополя середньої величини. Розподіл лексем категорії розміру між мікрополями не є рівномірним: найбільшим є мікрополе загальної величини, найменшим – ширини. Щодо частиномовної

приналежності, то найчастіше репрезентанти є прикметниками (включаючи ступені порівняння), хоча в різних мікрополях категорію розміру представляють також субстантивовані іменники, дієслова, прислівники та цілі словосполучення. В усіх проаналізованих мікрополях фіксуємо лексеми обох груп: великої і малої величини.

Найуживанішим експресивним засобом, що зустрічається в українських прислів'ях та при-

казках є контраст семантично корелятивних одиниць, інколи ускладнений емоційним афіксуванням одного з елементів конфронтованої пари, подвійністю антонімічні пари, а також паралельністю синтаксичних конструкцій. Часто в одному прислів'ї стикаються параметризми різних мікрополів, які подекуди вступають у контекстуальні антонімічні відношення.

Література

1. І піп, і ксьондз, і рабин... Українські атеїстичні пісні та приказки. – К., 1957. **2.** Мудре слово: Прислів'я та приказки в говірках Нижньої Наддніпряни (Зібрав і впорядкував В. Чабаненко). – Запоріжжя, 1992. **3.** Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / АН УРСР. Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського; Упоряд. М.М. Пазяк; Відп. ред. С.В. Мишанич. – К., 1989. **4.** Рябчик В. Листопад – вересню внук, жовтню –

син, зимі – рідний брат // Молодь України. – 1998. – 30 жовтня. – С. 4. **5.** Рябчик В. Лютневий сніг пахне весною // Молодь України. – 1997. – 4 лютого. – С. 1. **6.** Рябчик В. Матінка весна – всім красна // Молодь України. – 2002. – 11 квітня. – С. 4. **7.** Рябчик В. То сніг, то завірюха – бо вже зима біля вуха // Молодь України. – 2001. – 6 грудня. – С. 4. **8.** Чабаненко В.А. Стилїстика експресивних засобів української мови: Монографія. – Запоріжжя, 2002.

АННОТАЦІЯ

Стаття посвячена аналізу функціонування семантичного поля параметричності в українських народних пословицях і поговірках. В роботі розглядаються семантичні особливості лексем з семантикою розміра, зустрічаючіся в пословицях і поговірках, розподілення їх між мікрополлями загального поля параметричності, їх стилістичні особливості.

SUMMARY

The article deals with the analysis of the functioning of semantic field of parametricity in Ukrainian proverbs and sayings. The work touches upon semantic characteristics of lexemes with the semantic of size, their allocation to the microfields of the general field of parametricity, and stylistic characteristics of them.